

RECENZJE, OMÓWIENIA I SPRAWOZDANIA

PERSPECTIVA

LEGNICKIE STUDIA TEOLOGICZNO-HISTORYCZNE
Rok XVIII 2019 nr 1 (34) s. 213-225

Duch, który przenika wszystko... (por. 1 Kor 2,10). Księga pamiątkowa dedykowana Biskupowi Stefanowi Cichemu z okazji 80. rocznicy urodzin

RED. SŁAWOMIR STASIAK

Legnica – Wrocław 2019 ss. 256

Prezentowana wieloautorska książka jest opracowaniem oryginalnym, nowatorskim i znaczącym w dorobku polskiej pneumatologii teologicznej. Wpisuje się ona w przeżywany w Kościele w Polsce w latach 2018-2019 program duszpasterski osnuty wokół hasła: *W mocy Bożego Ducha*, będący kontynuacją programu roku poprzedniego, wyrażonego hasłem: *Otrzymaliśmy w darze Ducha Świętego* (por. Dz 2,38). Przeżywana niedawno 100. rocznica odzyskania niepodległości przez Polskę wzywa do zastanowienia się nad zobowiązaniem wynikającym z przyjęcia przez naród polski daru Ducha Świętego nie tylko w wymiarze indywidualnym, ale także w wymiarze społecznym, a nawet narodowym. Przyjęcie daru Ducha Świętego nie oznacza bowiem przyjęcia Go tylko dla pożytku własnego – nawet głęboko duchowego, ale tylko własnego. Dar Ducha Świętego i wszystkie otrzymane od Niego charyzmaty mają według zamysłu Bożego służyć dobru wspólnemu, a nade wszystko dobru wspólnoty Kościoła oraz realizacji Jego misji w świecie. Tu rodzą się wciąż aktualne dla ludzi Kościoła pytania: w jaki sposób odkrywać, przyjmować dary Ducha Świętego, a co ważniejsze, jak współpracować z Duchem Świętym w dziele umacniania w wierze, nadziei i miłości osoby włączone, przynajmniej formalnie, do wspólnoty Kościoła oraz w jaki sposób wykorzystać dary Ducha Świętego w dziele pierwszej ewangelizacji i nowej ewangelizacji w odniesieniu do osób mocniej lub słabiej zdystansowanych od Kościoła? Na te pytania znajdujemy wiele odpowiedzi w poszczególnych rozdziałach autorskich recenzowanej książki.

Duch Święty jest niewątpliwie pierwszym i najważniejszym darem Jezusa Chrystusa dla założonego przez Kościół i służy jego budowaniu teraz i w przyszłości. Klasyk w dziedzinie teologii pastoralnej, słynny wiedeński pastoralista Ferdinand Klostermann nazywał Ducha Świętego praelementem każdej wspólnoty chrześcijańskiej i wskazywał, że bez Ducha Świętego nie można zbudować żadnej

wspólnoty eklezjalnej. Najpierw należy w gorącej modlitwie przywoływać Ducha Świętego, a dopiero przy Jego asystencji można skutecznie głosić słowo Boże, celebrować liturgię, zwłaszcza liturgię Najświętszej Eucharystii, i praktykować miłość bliźniego.

Kilku autorów w swoich artykułach zamieszczonych w książce podejmuje różne wątki działania Ducha Świętego w celu coraz głębszej wewnętrznej jedności wspólnoty Kościoła. W tym obszarze tematycznym mieszczą się artykuły bp. Zbigniewa Kiernikowskiego, bp. Marka Mendyka, ks. Stanisława Araszczuka, ks. Bogusława Drożdża, ks. Jana Klinkowskiego i ks. Bogusława Wolańskiego. Recenzowana książka zawiera kilka artykułów z zakresu teologii biblijnej, ale również osnutych wokół teologii Ducha Świętego. Taki charakter mają opracowania Marzeny Lewandowskiej, Małgorzaty Piotrowskiej-Dańkowskiej i ks. Stanisława Stasiaka. Dużym walorem publikacji są artykuły skierowane do ludzi, którzy dopiero przez kulturę mogą odnaleźć swoją drogę do odkrywania w sobie i wokół siebie działania Ducha Świętego. Ks. Jarosław Kowalczyk przedstawił wątki dotyczące Ducha Świętego w utworach literackich, a ks. Stanisław Szupieńko w działach sztuki sakralnej. Z kolei artykuły Stanisława A. Potyca i ks. Pawła Wołczańskiego pokazują, co Duch Święty może zdziałać przez osoby, które pozwalają prowadzić się Jemu w swoim życiu. Niewątpliwie ludzie święci, czy to kanonizowani, czy dopiero będący w drodze na ołtarze, ale faktycznie święci, stanowią najbardziej realistyczny dowód na istnienie i działanie Ducha Świętego w Kościele. Natomiast artykuł ks. Andrzeja Ziombry pokazuje w ciekawej refleksji filozoficznej pewien rodzaj pustki egzystencjalnej i w związku z powyższym zapotrzebowanie w sercach ludzkich na działanie Ducha Świętego.

Seria artykułów recenzowanej książki jawi się jako interesujący i urozmaicony zestaw przemyśleń w większym lub mniejszym stopniu związanych z osobą Ducha Świętego i Jego misją w Kościele i świecie. Dla ścisłości należy zaznaczyć, iż poza opracowaniami merytorycznymi na temat różnych aspektów pneumatologii teologicznej publikacja zawiera listy gratulacyjne adresowane do Jubilata – ks. bp. Stefana Cichego.

Konstrukcja jest typowa dla tego rodzaju publikacji. Na początku pojawiają się życzenia dla Jubilata od biskupa diecezji legnickiej, a następnie listy gratulacyjne od biskupów ościennych diecezji. Po tym zestawie „miłych słów” dla Jubilata, ks. bp. Stefana Cichego, zamieszczono 14 artykułów autorskich, z których każdy odznacza się swoistą autonomią. Jednak klamrą scalającą merytorycznie recenzowaną książkę jest jej zawartość tematyczna skoncentrowana na teologii Ducha Świętego. Publikacja ma charakter źródłowy i odznacza się przejrzystym tokiem argumentacji. Swoje wywody autorzy oparli o skrzętnie przytaczane źródła biblijne, liturgiczne, patrystyczne, a także dokumenty Kościoła współczesnego. Wśród materiałów wykorzystanych w książce należy odnotować dosyć dużą liczbę cytowanych publikacji obcojęzycznych, głównie z obszaru krajów języka niemieckiego.

Przypisy zostały wykonane poprawnie i wskazują na bogactwo wykorzystanych w książce źródeł oraz szerokiej literatury przedmiotu. Pogłębione spojrzenie na zagadnienia związane z miejscem i rolą Ducha Świętego w misji zbawczej Kościoła, logiczność i przejrzystość wyводу naukowego, a także poprawny styl języka to główne walory opracowania. Nie zauważono publikacji żadnych poważnych błędów merytorycznych lub formalnych.

Wieloautorska książka pod redakcją ks. Sławomira Stasiaka stanowi cenny przyczynek naukowy dla teologii w Polsce, a szczególnie teologii pastoralnej, ale także dla praktycznej działalności Kościoła. Czytelnik otrzymał ciekawą i pogłębioną refleksję na temat współczesnego rozumienia osoby Ducha Świętego, Jego charyzmatów oraz ich wykorzystania przez obdarowanych w celu budowania jedności i miłości we wspólnocie Kościoła. Uwagi krytyczne pod adresem recenzowanej książki sprowadzają się w zasadzie do potrzeby adiustacji w celu usunięcia nielicznych błędów komputerowych i interpunkcyjnych.

Książka pod redakcją ks. Sławomira Stasiaka jest cennym wkładem do badań nad współczesną pneumatologią. Stworzona przez wielu autorów synteza ma charakter nowatorski i może stanowić zachętę dla innych teologów w Polsce do podjęcia dyskusji na temat korzystania z darów Ducha Świętego adekwatnie do duchowych potrzeb wiernych oraz współczesnych form działalności zbawczej Kościoła. Książka może okazać się cenną lekturą dla studentów wydziałów teologicznych i alumnów wyższych seminariów duchownych, a także pomocą w zakresie formacji pneumatologicznej i pastoralnej duchowieństwa, osób konsekrowanych oraz ludzi świeckich.

Ks. Wiesław Przygoda

KLAUS VON STOSCH

Herausforderung Islam. Christliche Annäherungen

Paderborn 2016 S. 208

Die beiden Religionen Christentum und Islam haben sich in ihrer langen Geschichte nicht nur in sich selbst gespalten, sondern auch in sehr unterschiedlichen Kulturräumen hinein ausdifferenziert. Immerhin hat man auf beiden Seiten in den letzten Jahren begonnen, dieses Verhältnis als ein Zueinander zu sehen. Es gibt nämlich vielfältige Bemühungen des Gesprächs untereinander. Man kann sagen, dass beide Religionen bereit sind zu einem fruchtbaren Dialog. Der christlich-islamische Dialog muss fortgesetzt werden um der Zukunft von uns allen willen und damit wir die Religionen als Fundament des Friedens nutzen können. Wir müssen deshalb den Dialog zwischen den beiden Religionen versachlichen

und bereichern. Eine Frucht des langjährigen Dialogs auf hohem theologischem Niveau ist das Buch *Herausforderung Islam. Christliche Annäherungen* von dem katholischen Theologen Prof. Klaus von Stosch. Er ist Leiter des Zentrums für Komparative Theologie und Kulturwissenschaften an der Universität Paderborn und befasst sich in seinem vorliegenden Buch mit Vorurteilen, denen sich Muslime und ihre Religion ausgesetzt sehen. Dafür hat er den höchsten Buchpreis des Iran erhalten – als erster christlicher Theologe.

Das vorliegende Buch beinhaltet Einleitung, sieben Kapitel, Anmerkungen, ausgewählte Literatur, Sachregister und Personenregister. In sieben Kapiteln wird aufgezeigt, dass der Islam nicht dem christlichen Konzept widerspricht. Es geht vor allem aber um die Frage, wie sich das Christentum dem Islam annähern könnte. Im I. Kapitel *Der Koran als Ereignis der Gegenwart Gottes* (S. 11-36) wird zunächst der Koran in einer historisch-kritischen Perspektive dargestellt um dann die Bedeutung des Koran in der islamischen Schultheologie zu erläutern. In der islamischen Theologie der Gegenwart kann man zwei koranhermeneutische Musterbeispiele wahrnehmen, die der historisch-kritischen Exegese entsprechen und auch die islamisch-theologische Tradition vertreten. Hier wird das eine Modell ethisches und das andere ästhetisches Modell genannt. Beide sollen in die Koranhermeneutik einführen. Danach werden beide aus der Perspektive christlicher Theologie analysiert. Es wird zum Abschluss des ersten Kapitels überlegt, ob die Darstellung des Koran auch aus christlicher Sicht als Wort Gottes akzeptiert werden kann. Im Kapitel II. *Muhammad als Gottes Gesandter* (S. 37-60) handelt es sich um den Propheten Muhammad. Er bedeutet für die Muslime den lebendigen Koran und die Verkörperung der Barmherzigkeit Gottes. Es geht zunächst um das Leben des Propheten Muhammad, vor allem aber um die historischen Fakten. Weiter werden Antworten auf die Frage gesucht, warum Muslime so sehr begeistert von Muhammad sind. Es werden weiter Zweifel diskutiert, die die Christen im Verhältnis zu Muhammad haben. Die Überlegungen zu diesem Thema sollen zu der Frage führen, wie ist dieser Prophet aus christlicher Perspektive zu bewerten. Im Kapitel III. *Zeugnis für den einen Gott* (S. 61-83) wird die Frage behandelt über die in den letzten Jahren geführte Diskussion in der christlichen Theologie zu der Frage, ob die Muslime und die Christen an denselben Gott glauben. Deshalb geht es zunächst um die Einheit Gottes und danach um die Barmherzigkeit Gottes. Weiter soll überlegt werden wie die übrigen Eigenschaften Gottes sind und wie sie sich zu seiner Einheit verhalten. Schließlich wird das Verhältnis von der in der Koranrezitation sich befindende Schönheit Gottes zum im Koran bezeugten Schrecken Gottes darstellt. Dann wird deutlich, dass die koranische und die biblische Tradition im Bezug auf den einen Gott sich sehr nah stehen. Deshalb wird auf die wichtige Frage hingewiesen, warum der Koran nicht mit der christlichen Trinitätslehre einverstanden ist und wie sieht die negative Antwort auf der christlichen Seite aus. Kapitel IV. trägt den Titel: *Islam im Vollzug – Beten, Fasten, Pilgern, Teilen* (S. 85-111).

In diesem Kapitel eröffnet der Autor einen detaillierten christlichen Zugang, indem er ganz persönliche Begegnungserfahrungen mit historischen Einsichten verbindet. Zunächst werden die Fünf Säulen des Islams dargestellt. Sie gelten als Mittelpunkt des muslimischen Glaubenslebens und alle haben mit einer bestimmten Praxis des Glaubens zu tun. Weiter wird der Islam im Lichte des Rechts diskutiert. Es geht hier um viele Gesetze, die das Leben der Muslime regeln. In einem extra Punkt wird das Thema *Mehr Scharia wagen?* behandelt. Es wird die Frage gestellt: wie ist das möglich, dass aus der Perspektive der Scharia viele westliche Länder mit einer mehrheitlich christlichen Bevölkerung muslimischer sind als die Länder, die fast nur von Muslimen bewohnt werden? Das Thema Scharia wendet sich gegen die in den Medien oft polemische und irrationale Verwendung des Begriffs und setzt eine präzise Erklärung dagegen. Außerdem wird das intensive Ringen in der islamischen Welt um die Auslegung der Scharia dargestellt. Kapitel V. *Der Mensch als Statthalter Gottes* (S. 113-134) beschäftigt sich am Anfang mit dem Thema: Der Mensch als Stellvertreter Gottes aber auch zum Dienst an Gott bestellt. Es wird hier besonders die Würde des Menschen betont. Deshalb wird weiter das islamische Menschenbild dargestellt. In der islamischen Theologie und auch in der christlichen geht es bis heute um die Frage nach der Bedeutung menschlicher Willensfreiheit. Gleichzeitig wird das Thema der Neubestimmung des Verhältnisses der Geschlechter in der islamischen Anthropologie behandelt. Es geht in diesem Kapitel um die neuzeitliche Freiheitsphilosophie, um die emanzipatorischen Werte sowie um die Gleichberechtigung von Mann und Frau. Kapitel VI. lautet: *Modernisierung und Gewalt* (S. 135-151). Zuerst wird in allgemeiner Weise über das Verhältnis monotheistischer Religionen zur Gewalt gesprochen. Danach wird die exemplarische Auseinandersetzung mit Gewaltversen aus dem Koran dargestellt. Anschließend wird das Thema: *Der islamische Fundamentalismus als Kind der Moderne* behandelt. Hier erweist sich die Modernisierung des Islams als ambivalente Geschichte. Wir müssen lernen, die Traditionen der Zwangsaufklärung von oben zu durchbrechen. Das Kapitel VII. *Islam und Christentum – zum bleibenden Sinn ihrer wechselseitigen Verwiesenheit* (S. 153-178) versucht den heilsgeschichtlichen Sinn in der wechselseitigen bleibenden Verwiesenheit beider Religionen zu zeigen. Es wird zunächst die koranische Wahrnehmung von Jesus von Nazareth gezeigt in folgenden Themen: Christliche Perspektiven auf den koranischen Jesus in den mekkanischen Suren, christliche Perspektiven auf den koranischen Jesus in den medinensischen Suren sowie Christentums- freundliche Wendung in Spätmedina und Ertrag der koranischen Jesusaussagen aus christlicher Sicht. Es geht hier um die Frage, wie sieht der Koran Jesus von Nazareth? Und gibt die Wahrnehmung auch den Christen wertvolle Impulse zum Nachdenken und zur Weiterentwicklung ihres Glaubens? Weiter wird adäquat dargestellt, wie und was Christen von Muslimen lernen können und was für ein theologischer und heilsgeschichtlicher Sinn aus christlicher Sicht im Islam liegen könnte. Schließlich wird

die Frage behandelt, welchen Sinn das Christentum aus muslimischer Perspektive haben könnte. Am Ende einiger Kapitel stellt der Autor eine Entscheidungsfrage: „1. Der Koran – ein Wort Gottes für Christen? – 2. Muhammad – ein Prophet auch für Christen? – 3. Glauben wir an denselben Gott? – 4. Mehr Scharia wagen?“.

Der Autor versucht in dem Buch *Herausforderung Islam. Christliche Annäherungen* die bestehenden kulturellen und religiösen Gemeinsamkeiten zwischen Islam und Christentum stärker hervorzuheben. Er geht der Frage nach, was Christen von Muslimen lernen können. Man könnte aber auch umgekehrt fragen. Was können Muslime von Christen lernen? In diesem Buch geht es dem Autor vor allem um eine christliche Würdigung des Islam. Er entdeckt die Verschiedenheit beider Religionen als Wert. Systematisch behandelt er die Entstehung und die Lesarten des Koran, die Biografie und die Bedeutung des Propheten Muhammad. Er wagt die kontroverse Debatte über den Islam: Vom Kopftuch über das Rechtssystem Scharia bis hin zur Gewalt gegen Andersglaubende. Der Autor benennt die Differenzen, etwa im Blick auf die Christologie und Kreuzestheologie sowie das Trinitätsdenken klar, kann aber auch überzeugend beweisen, dass es theologisch eine wechselseitige Verwiesenheit der beiden Religionen gibt. Die über 100 Koranverse, in denen Jesus vorkommt, werden systematisch gemeinsam untersucht, vor allem im Hinblick auf den jeweiligen historisch-theologischen Kontext. Von Stoschs Anliegen ist es, einen deutlichen Trennungsstrich zwischen einer fundamentalistischen Interpretation des Islam zu ziehen und stattdessen auf seine ethische, normative und ästhetische Dimension zu verweisen. Man merkt der Studie an, dass ein gewichtiger Forschungsschwerpunkt der komparativen Theologie seit 2010 das Thema „Jesus im Koran“ ist. Die oftmals sehr klaren und ausreichenden Ergebnisse befinden sich an vielen Stellen des Buches und führen die interessierten Leserinnen und Leser zu sehr spannenden Erlebnissen. Das Buch ist sehr klar strukturiert und zeitgemäß. Es ist ein hervorragendes Buch, das zu einer Begegnung mit dem Islam einladen möchte. Diese innovative Studie ist allen zu empfehlen, die als Christen mehr vom Islam verstehen möchten und Anregungen für den interreligiösen Dialog suchen.

Ks. Joachim Nowak

JOANNA WIELICZKA-SZARKOWA

Generał Nil

Warszawa 2019 ss. 128

Gen. August Emil Fieldorf „Nil” (1895-1953) to bezapelacyjnie jeden z ważniejszych Żołnierzy Wyklętych. Dowódca Kedywu, którego służba na stałe zapisała się na kartach II wojny światowej. Generał „Nil” był także swego rodzaju symbolem

podziemia antykomunistycznego po 1945 r. Konieczność pogłębiania studiów nad tą postacią to swego rodzaju spłacenie długu wdzięczności przez potomnych wobec jego bohaterstwa i żołnierskiej ofiary. Najnowsza biografia „Nila” autorstwa Joanny Wieliczki-Szarkowej to jedna z pozycji, której zadaniem jest przedstawienie postaci generała w oparciu o najnowsze badania.

Joanna Wieliczka-Szarkowa, historyczka, jest autorką wielu opracowań z dziedziny historii współczesnej m.in.: *Bitwy polskich żołnierzy 1940-1945; Bohaterskie akcje Żołnierzy Wyklętych; Co Polskę stanowi. Biografie historyczne; Czarna księga Kresów; III Rzesza. Narodziny i zmierzch szaleństwa*. Publikowała także wspólnie z Jarosławem Szarkiem.

Biografia gen. Fieldorfa przedstawia jego postać od dzieciństwa, przez czas edukacji, walkę o niepodległość zarówno w czasie wojny polsko-bolszewickiej, jak i w czasie II wojny światowej, aż po wywózkę pod Ural, powrót do kraju, aresztowanie, pokazowy proces i bezprawne skazanie na śmierć. Chociaż książka nie wydaje się zbyt obszerna, gdyż liczy 128 stron, jednak dokładnie rysuje postać „Nila”. Jest bogata w zdjęcia archiwalne z różnych okresów życia generała. Jej kompozycja oparta jest o bogaty zbiór dokumentów archiwalnych i szereg powstałych opracowań. Przed naszymi oczami wyłania się człowiek, którym niekiedy targały wątpliwości. „Nil” nie liczył na cud, wiedział, w jakiej sytuacji znalazła się Polska po 1945 r., jako żołnierz polski pozostał niezłomny do końca swego życia.

Serdecznie zachęcam do lektury omawianej pozycji. Napisana ona została językiem dostępnym także dla czytelnika, który nie posiada wykształcenia historycznego. Dość jednoznacznie ukazuje postać generała „Nila”, który może stać się wzorem szczególnie dla młodego pokolenia.

Ks. Adam Szpotański

HANS JOACHIM LANG

Kobiety z bloku 10. Eksperymenty medyczne w Auschwitz

Warszawa 2019 ss. 368

Tematyka książki Hansa J. Langa dotyczy zbrodniczych eksperymentów medycznych wykonywanych na kobietach w obozie w Auschwitz. W kwietniu 1943 r. powstał tam blok 10., w którym dokonywano eksperymentów ginekologicznych. Na ponad 800 kobietach niemieccy lekarze obozowi testowali sposoby skutecznej sterylizacji. Zabiegi te przeprowadzano na różny sposób, od naświetlań po toksyczne zastrzyki. Po wyzwoleniu obozu i zakończeniu wojny 300 kobiet, które cudem przeżyły eksperymenty, musiało mierzyć się z własną nieplodnością. Ich historie,

dylematy i niespełnione nadzieje na potomstwo stały się przedmiotem opracowania Hansa J. Langa pt. *Kobiety z bloku 10. Eksperymenty medyczne w Auschwitzu*.

Autor to niemiecki dziennikarz i historyk, prowadzący zajęcia akademickie z antropologii kulturowej w Instytucie Kulturoznawczym Uniwersytetu w Tybindze. W swoich publikacjach skupia się wokół tematyki eksperymentów medycznych w czasie II wojny światowej, opisując je z różnych perspektyw.

Narracja książki w dużej mierze oparta jest na relacji kobiet, które przeżyły wspomniane eksperymenty. Opowiadały one niezwykle dokładnie o tym wszystkim, czego doświadczyły lub czego były naocznymi świadkami. Należy pamiętać, że takie relacje wywoływały u nich ogromne cierpienia związane z wydarzeniami, o których zdecydowanie wolałyby zapomnieć. Poziom bestialstwa i sadyzmu tzw. lekarzy jest przerażający. Wszystko było wyrazem nazistowskiej ideologii o czystości rasy i jej realizacji w bardzo konkretnej rzeczywistości. Drugim źródłem informacji stały się zachowane dokumenty opisujące działalność zbrodniarzy. Spora część dokumentacji została zniszczona przed wyzwoleniem obozu. Naziści mieli świadomość, że jeśli ich zbrodnie wyjdą na jaw, będą musieli odpowiedzieć za swoje czyny. Część dokumentacji została także przekazana do innych „instytucji badawczych”.

Należy stwierdzić, że autor wykorzystał wszelkie dostępne źródła informacji. Na tej bazie budował swoją narrację, ukazując, do jakiego zezwierżenia może doprowadzić człowieka ślepe podążanie za postępem. Zbrodniarze byli bowiem przekonani, że ich „pseudonaukowa” działalność pozwoli na zachowanie i rozwój aryjskiej rasy. Pozycja Hansa J. Langa opisuje także sposób działania laboratorium, wskazuje, jakimi narzędziami i metodami kierowali się pseudolekarze, na czele z okrytym złą sławą prof. Claubergiem.

Bezsprzecznie atutem książki jest z jednej strony wnikliwość autora, a z drugiej jego wrażliwość. Bardzo dokładne opisy zawarte w opracowaniu budzą grozę, co dla niektórych czytelników może być argumentem, aby nie podejmować lektury tej książki. Nie sposób jednak opowiadać o tych wydarzeniach inaczej. Książka stanowi bardzo dobrą pozycję historyczną. Ma nieocenioną wartość w ukazywaniu tragizmu moralnego II wojny światowej. To ważna i cenna pozycja, warta poświęcenia jej należytej uwagi i czasu.

Ks. Adam Szpotański

Jezuici w Bydgoszczy i okolicy

RED. MARCIN PUZIAK

Bydgoszcz 2018 ss. 348

Omawiana publikacja, po bardzo dobrym, dokładnym i wnikliwym wprowadzeniu (s. 5-12) ks. red. dr. Marcina Puziaka, rektora Wyższego Seminarium Duchownego w Bydgoszczy, jest przede wszystkim zbiorem 11 artykułów, które są rezultatem referatów wygłoszonych na sesji naukowej, zorganizowanej 16 listopada 2017 r. przez parafię oo. jezuitów pw. św. Andrzeja Boboli w Bydgoszczy i Wyższe Seminarium Duchownego Diecezji Bydgoskiej. Sesja nosiła tytuł *Jezuici w Bydgoszczy i okolicy 1617-1967-2017*. Współorganizatorami tego przedsięwzięcia były: Archiwum Kurii Generalnej Towarzystwa Jezusowego w Rzymie i Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. Swoją obecność w tym wydarzeniu wykazały: także Polskie Towarzystwo Teologiczne oraz Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział Bydgoszcz. W końcowej części publikacji znajduje się *Dodatek* (s. 295-345), w którym umieszczono cztery teksty uzupełniające dzieje jezuitów w Bydgoszczy i okolicy oraz ich działalność.

Zbiór zaprezentowanych w książce artykułów można podzielić na trzy grupy tematyczne. W pierwszej (s. 13-121) znalazły się cztery artykuły, które dotyczą działalności jezuitów w Bydgoszczy w latach 1617-1780. Wśród nich szczególnie zainteresowanie wzbudzają opracowania jezuitów: Roberta Danieluka i Ludwika Grzebienia. Pierwszy z nich (s. 13-51) przedstawił archiwalia przechowywane w Rzymskim Archiwum Towarzystwa Jezusowego dotyczące historii jezuitów w Bydgoszczy, a drugi (s. 107-121) omówił działalność edukacyjną jezuitów w Bydgoszczy w latach 1641-1780.

Druga grupa zawiera również cztery artykuły (s. 123-233). Są one poświęcone dziejom budynków pojezuickich w Bydgoszczy w XIX i XX w. Zaprezentowano tu także dzieje świątyni, w której jezuita aktualnie służą społeczności miasta i okolicy. Podobnie jak cała książka, ta jej część w sposób szczególny opatrzona jest licznymi, cennymi i unikalnymi ilustracjami.

Ostatnia, trzecia grupa składa się z trzech artykułów dotyczących dziejów i działalności jezuitów w Bydgoszczy po 1946 r. (s. 235-292). Szczególnie interesujące są tu opracowania jezuitów: Andrzeja Pawła Biesia (s. 235-254) i Krzysztofa Dorosza (s. 255-274). Pierwsze opisuje dzieje i działalność jezuitów w Bydgoszczy w latach 1946/47-1966/67, a drugie początki parafii pw. św. Andrzeja Boboli w Bydgoszczy.

Interesujący jest także *Dodatek*. Uwagę zwracają wszystkie opublikowane w nim teksty. Warto podkreślić, że bardzo ciekawe i oryginalne jest opracowanie redaktora książki, ks. dr. Marcina Puziaka, *Maksymilian A. Piotrowski i jego św. Ignacy Lojola* (s. 323-345). Opublikowany tekst przedstawia m.in. historię obrazu (jego zdjęcie umieszczono na okładce), który do 1940 r. znajdował się w kościele

pojezuickim na Starym Rynku, a po wojnie przez szereg lat był umieszczony był w prezbiterium świątyni przy placu Kościeleckich w Bydgoszczy.

Okładka, perfekcyjna korekta, streszczenia artykułów w języku angielskim, ogromna ilość ilustracji i wykresów jeszcze bardziej podkreślają walory tej cennej pod każdym względem publikacji, którą powinni poznać wszyscy czytelnicy, a przede wszystkim ci, którzy interesują się historią jezuitów.

Ks. Zdzisław Lec

GERALD POSNER

Mengele. Polowanie na Anioła Śmierci z Auschwitz

Kraków 2019 ss. 416

Josef Mengele (1911-1979) to zbrodniarz nazistowski, który złą sławę zdobył podczas praktyki w Auschwitz, gdzie dopuszczał się eksperymentów na więźniach. Specjalizował się w badaniach nad bliźniętami i karłami. Swoje obserwacje chciał wykorzystać do napisania pracy habilitacyjnej. Jako jeden z wielu oficerów SS zdołał uniknąć ludzkiej sprawiedliwości, uciekając do Brazylii. Postać dr. Mengele doczekała się kilku opracowań. Książka Geralda Posnera pt. *Mengele. Polowanie na Anioła Śmierci z Auschwitz* prezentuje wyniki najnowszych badań na temat Mengele. Przetłumaczona została na język polski przez Piotra Nowakowskiego. Tekst oryginalny powstał na podstawie śledztwa dziennikarskiego, które autor przeprowadził wraz z Johnem Ware.

Gerald Posner to z wykształcenia historyk, dziennikarz i publicysta, a także autor wielu opracowań, w tym: *Dzieci Hitlera. Jak żyć z piętnem ojca nazisty*. Rys dziennikarski autora można dostrzec w sposobie budowania narracji. W omawianej pozycji Mengele został ukazany jako władca życia wielu tysięcy więźniów. Bez mrugnięcia okiem potrafił za jednym razem wysłać kilka tysięcy osób na śmierć. Selekcja przeprowadzana przez niego na rampie kolejowej w Auschwitz była prawdziwym piekłem. Nikt nie znał, ani też nie rozumiał kryteriów, którymi kierował się Mengele w czasie selekcji. Autor stara się odpowiedzieć na pytanie, dlaczego wrażliwe i inteligentne dziecko, wyróżniające się charakterem pośród swoich braci, stało się zbrodniarzem wojennym. Mengele przez swoje eksperymenty i bestialstwo zyskał miano „Anioła Śmierci”. Po zakończeniu wojny otrzymał od swoich przyjaciół zarówno paszport, jak i schronienie. Do Brazylii ściągnął także swoją małżonkę, z którą w spokoju dokonał żywota. Omawiana biografia to również próba odpowiedzi na pytanie, czy „Anioł Śmierci” miał jakiegokolwiek wyrzuty sumienia. W tej materii autor pozwala sobie na pewną dywagację.

Książka napisana jest językiem dostępnym i prostym, co powoduje, że jej lektura nie jest uciążliwa. Z całą pewnością jest to pozycja warta uwagi. Opracowanie ma bez wątpienia również charakter pedagogiczny, może pokazać młodemu człowiekowi, do czego prowadzi pycha, ambicja i nieumiarkowana rządza sukcesów.

Ks. Adam Szpotański

SŁAWOMIR KOPER, TYMOTEUSZ PAWŁOWSKI

Tajemnice marszałka Śmigłego-Rydza

Warszawa 2019 ss. 347

Marszałek Polski Edward Śmigły-Rydz (1886-1941) to z całą pewnością postać tragiczna, na którą m.in. zrzucono odpowiedzialność za przegraną kampanię wrześniową w 1939 r. Dla wielu żołnierzy walczących w kampanii rozkazy marszałka wydawały się absurdalne, tym bardziej, że to właśnie Śmigły zasłynął jako żołnierz i dowódca w czasie wojny polsko-boleszewickiej (1919-1921) do tego stopnia, że nawet Józef Stalin (1878-1953) wyrażał się o nim z szacunkiem, co u Stalina było rzadkością. Na ogół wszystkich swoich osobistych wrogów traktował z brutalną pogardą. Współcześni marszałkowi pokładali w nim wielkie nadzieje, chcieli widzieć w nim drugiego komendanta Józefa Piłsudskiego (1867-1935). Stąd też nawet środowisko piłsudczyków nie potrafiło wybaczyć mu ewakuacji do Rumunii, potraktowano ją wprost jako dezercję i pozostawienie żołnierzy i oficerów własnemu losowi. Nawet po powrocie z internowania do okupowanego kraju w październiku 1941 r. pozostawał w konspiracji. Zmarł w opinii hańby zaledwie dwa miesiące później.

Opracowanie pt. *Tajemnice marszałka Śmigłego-Rydza* autorstwa Sławomira Kopra oraz Tymoteusza Pawłowskiego to próba odpowiedzenia na pytania, czy faktycznie w nieudolności marszałka Śmigłego należy upatrywać klęskę wojska polskiego w kampanii wrześniowej oraz kim był marszałek Śmigły, w jakich okolicznościach kształtowała się jego osobowość i czy pokładane w nim nadzieje nie przerosły jego samego?

Sławomir Koper, absolwent Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego, podejmował współpracę m.in. z periodykami: „Uważam Rze”, „Do Rzeczy”, „Mówią Wieki”, „Poznaj Świat”. Teksty jego autorstwa ukazywały się także na ogólnopolskich portalach informacyjnych i tematycznych. W 2013 r. został odznaczony przez prezydenta RP Bronisława Komorowskiego Srebrnym Krzyżem Zasługi za popularyzację historii w społeczeństwie, a także odznaką „Zasłużony dla Kultury Polskiej”. Autor 50 publikacji naukowych i monograficznych i ponad 100 artykułów, licząc od 1997 r. Publikował także pod pseudonimami: Antoni Ares

i Ewa Lando. Ponadto autor scenariuszy programów telewizyjnych o tematyce historycznej. Zajmuje się głównie historią XX w., skupia się na postaciach lub wydarzeniach pomijanych przez wielu historyków.

Tymoteusz Pawłowski, doktor historii zawodowo związanych z Uniwersyteciem Warszawskim, autor szeregu prac głównie poświęconych postaci marszałka Śmigłego i sytuacji geopolitycznej w okresie międzywojennym. Autor biogramów w *Wielkiej księdze patriotów polskich*. Opublikował ponad 100 artykułów m.in. w czasopiśmie „Wojsko i Technika – Historia”.

Omawiane opracowanie składa się z 16 rozdziałów opisujących poszczególne etapy życia Śmigłego. Autorzy dokonali bardzo głębokiej analizy psychologicznej opisywanej postaci, uwzględniając przy tym cały kontekst polityczny, w jakim przyszło podejmować kluczowe decyzje. Nie oceniają marszałka, pozostawiając ten osąd czytelnikowi. Jednocześnie nie uciekają od trudnych pytań i kontrowersji wokół niego.

Swoją narrację opierają o szereg dokumentów. Opracowanie oprócz walorów naukowych posiada także elementy publicystyczne, w punktach określonych jako *Epilogi* pozwalają sobie na przanalizowanie różnych scenariuszy wydarzeń, które mogłyby nastąpić, gdyby decyzje Śmigłego przyniosły inny skutek.

Marszałek Śmigły to nie bohater, ale też nie tchórz czy zdrajca. To osoba, dla której wydarzenia kampanii wrześniowej i jej reperkusje były ogromnym zaskoczeniem. Wierzył do końca, że zawarte sojusze zostaną dotrzymane. Dobrze pamiętał starania Piłsudskiego z początku lat 30. XX w. dotyczące przeprowadzenia ataku prewencyjnego na Niemcy za zgodą pozostałych krajów Ententy. Mimo wyuczwalnego i sygnalizowanego przez Piłsudskiego zagrożenia, nie udzielono takiej zgody. Szczerze zachęcam do lektury omawianej książki. Z całą pewnością pomoże ona wyjaśnić przynajmniej część zawiłości ówczesnej polityki. Ukazuje postać Śmigłego w zupełnie innych barwach, choć nie szczędzi mu też krytyki.

Ks. Adam Szpotański

DAN JONES

Templariusze. Rozkwit i upadek zakonu świętych wojowników

Kraków 2019 ss. 512

Zakon Ubogich Rycerzy Chrystusa i Świątyni Salomona to jeden z najbardziej owianych legendą zakonów rycerskich. Potoczne określenie «templariusze» wywodzi się od łacińskiej nazwy tego zakonu *Fratres Militae Templi, Pauperes Commilitones Christi Templique Salomonis*. Zakon powstał w 1118 r., zatwierdzony w 1129 r. podczas synodu w Troyes, jego działalność została zawieszona 3 kwietnia 1312 r.

przez papieża Klemensa V (1260-1314) na mocy bulli *Vox in excelso*. Proces kształtowania się zakonu, jego rozwój i ostatecznie upadek stał się przedmiotem wielu opracowań. Książka *Templariusze. Rozkwit i upadek zakonu świętych wojowników* autorstwa Dana Jonesa przedstawia znany dziś stan badań na temat templariuszy. Również w 2019 r. na rynku wydawniczym pojawiła się pozycja Paula Hilla pt. *Templariusze na wojnie 1120-1312*. Zarówno pierwsza, jak i druga publikacja ukazują templariuszy z dwóch różnych perspektyw, niemniej bardzo ciekawych.

Dan Jones to brytyjski pisarz, historyk, prezenter telewizyjny i dziennikarz. Absolwent Pembroke College w Cambridge. Autor wielu pozycji historycznych, w tym: *Plantageneci. Waleczni królowie, twórcy Anglii*; *Wojna Dwóch Róż. Upadek Plantagenetów i triumf Tudorów*. Omawianą pozycję przetłumaczył z języka angielskiego Jan Dzierżgowski, weryfikacji merytorycznej tłumaczenia dokonał dr hab. Wojciech Mruk.

Autor wnikliwie opisał proces powstawania zakonu, jego rozwój i ostateczny upadek, ukazując zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne przyczyny kryzysu. W przejrzysty sposób zaprezentował kontekst historyczny, który każdorazowo wpływał na sytuację rycerzy zakonników. Skupił się głównie na działalności templariuszy na Półwyspie Iberyjskim i tzw. Zamorzu, choć nie zapomniał również o innych miejscach ich obecności i działalności.

Książka została napisana w stylu powieści historycznej, jednak nie brakuje w niej walorów naukowych, w tym także monograficznych. Autor wykorzystał szereg dokumentów archiwalnych i dostępnych opracowań. Nie demonizuje ani nie gloryfikuje zakonu templariuszy, ocenę pozostawia czytelnikom. Wykazał się lekkością pióra i świetnym warszatem literackim, dzięki czemu książkę czyta się w sposób przyjemny, nienużący. Jest ona dobrym sposobem promowania historii i obalania mitów związanych z tym zakonem rycerskim.

Szczerze polecam pozycję Dana Jonesa *Templariusze. Rozkwit i upadek zakonu świętych wojowników*. To z całą pewnością najlepsza, jak do tej pory, monografia tego zakonu. Jej lektura może nie tylko zaowocować poszerzeniem wiedzy na temat templariuszy, ale także rozjaśnić obraz ówczesnego świata u schyłku średniowiecza.

Ks. Adam Szpotański

